

історія української етнічної території, історія української державності, історія демографічного, господарського, культурного та духовного розвитку і життя українців. Синтетичний характер мають й інші його праці, зокрема історія української літератури та всесвітня історія. Історичний синтез у науковій лабораторії найвидатнішого історика органічно випливав з позитивістської теорії факторів, еволюційного розвитку, з новітньої історіософії неокантіанства. Засвоївши їх, а також методологічні засади соціології та психології історії, М. Грушевський піднявся до західноєвропейського модерністського розуміння історії як науки й утвердження науково-теоретичного характеру історичного пізнання. Його життєве кредо – чесне і самовіддане служіння Україні і науці – було і залишається захоплюючим прикладом для сучасних і прийдешніх поколінь істориків, а творча спадщина Великого українця – безцінне надбання нації і невичерпне джерело повчального дослідницького досвіду.

1. Багалій Д. Схема Грушевського // Інституту рукописі НБУ ім. В.І. Вернадського. – Ф. 1, од. зб. 45070, арк. 10. 2. Винар Л. Силуети епох. – Дрогобич, 1992 та ін. 3. Гирич І. Державницький напрям і народницька школа в українській історіографії (на тлі стосунків Михайла

Грушевського і Вячеслава Липинського) // Михайло Грушевський і українська історична наука. Зб. мат. конф. – Л., 1999 та ін. 4. Грушевський М. Всесвітня історія в короткім огляді: У 6 кн. – К., 1918. 5. Грушевський М. Вступний виклад давньої історії Русі, виголошений у Львівському університеті 30 вересня 1894 р. // Твори: У 50 т. – К., 2002. – Т. 1. 6. Грушевський М. Звичайна схема "руської" історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства // Там само. 7. Грушевський М. Історія і її соціально-виховуюче значення // На порозі нової України. Ст. і дж. мат. – Нью-Йорк; Львів; К.; Торонто; Мюнхен; 1992. 8. Грушевський М. Історія України-Руси. – К., 1991. – Т. 1. 9. Грушевський М. Передмова // Жерела до історії України-Руси. – Львів, 1895. – Т. 1. 10. Грушевський М.С. Автобіографія // Архіви України. – 1991. – № 1. 11. Дорошенко Д. Огляд української історіографії. – К., 1996. 12. Зашкільняк Л. Історіографічна творчість Михайла Грушевського на тлі європейської історичної думки кінця XIX – початку XX ст. // Там само. 13. Калакура Я.С. Українська історіографія. Курс лекцій. – К., 2004. 14. Копиленко О.Л. "Українська ідея" М. Грушевського: історія і сучасність. – К., 1991. 15. Масненко В.В. Історична думка та націотворення в Україні (кінець XIX – перша третина XX ст.). – К., Черкаси, 2001. 16. Михайло Грушевський і українська історична наука. Зб. мат. конф. – Л., 1999. 17. Оглоблин О. Михайло Грушевський і українське національне відродження // Студії з історії України. Ст. і дж. мат. – Нью-Йорк, К., Торонто, 1995. 18. Пуліс Р.Я. Життя Михайла Грушевського: Останнє десятиріччя. – К., 1993. 19. Прицак О. Михайло Грушевський як історіософ. – К., 2002 та ін. 20. Смолій В., Сохань П. Видатний історик України // Грушевський М. Історія України-Руси. – К., 1991. – Т. 1. 21. Франко І. Причинки до історії України-Руси // Збір. тв.: У 50 т. – К., 1986. – Т. 47.

Надійшла до редколегії 18.01.06

А. Кліш, асис.

СПІВПРАЦЯ КИРИЛА СТУДИНСЬКОГО ТА МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

Досліджено взаємовідносини К. Студинського з М. Грушевським на тлі українського суспільно-політичного життя кінця XIX – початку 30-х рр. XX ст.

The article pays attention to the relationship of K. Studynskiy and M. Hrushevskyy on a background social and political ukrainian life in end of XIX – the beginning of 30th years XX centuries.

Актуальним завданням сучасної історичної науки залишається всебічне вивчення персоналії видатних громадсько-політичних діячів, чії імена в умовах панування в Україні однопартійної тоталітарної системи перебували поза межами наукових досліджень або й взагалі були викреслені з української історії. Історія кожної країни, кожного напрямку діяльності є персоніфікованою, бо всі об'єктивні процеси суспільно-політичного розвитку проходять через індивідуальний досвід. Такий методологічний підхід сприяє індивідуалізації історичного процесу, реконструкції особистості в контексті епохи.

Ім'я науковця і громадського діяча Кирила Студинського (1868–1941) довгий час було під заборонаю. Ідеологічні догми, які переважали в наукових і популярних дослідженнях, рясніли на адресу вченого витонченими епітетами на кшталт "український буржуазний націоналіст", "фашист" тощо.

Усе це перешкоджало як об'єктивному вивченню творчості К. Студинського, так і з'ясуванню складних обставин його життя. Однак сприятливе становище для розвитку української історіографії, що виникло в останні роки, дало можливість сучасним дослідникам повернути до наукового обігу ім'я ще одного видного гуманітарія.

Кінець XIX і перші два десятиліття XX ст. – це період становлення й утвердження К. Студинського як педагога, вченого і незвичайно активного, багатогранного суспільного діяча.

На початок згаданого періоду припадає знайомство і тісна співпраця К. Студинського з М. Грушевським, яка тривала все подальше життя вчених. Як слушно зазначає Я. Дашкевич: "Теплі відносини між двома вченими – майже ровесниками – зав'язалися ще у львівський НТШівсько-університетський період, щоб згодом, у період післяреволюційного лихоліття, загальнонаціональної зневіри, переоцінки вартостей, перерости у справжні дружні відносини. К. Студинський, незважаючи також на свій не дуже простий світоглядний шлях, належав до приятелів М. Грушевського, у якого справжніх друзів

було й не дуже багато. Здається, вони часто розуміли один одного без слів" [8, с. 10].

Співпраця вченого з М. Грушевським знаходить чітке відбиття в листуванні, яке є основним джерелом даної статті.

На сьогодні відомо 112 листів К. Студинського до М. Грушевського і 310 листів історика до галицького вченого. Вони складені на звичайному письмовому папері кінця XIX – перших десятиліть XX ст. Незалежно від обсягу тексту, всі листи зберігають ідентичну тричленну форму – звертання, власне виклад і кінцеву формулу з датою. Час написання листів К. Студинського до М. Грушевського – 90-ті рр. XIX ст. – 20-ті рр. XX ст. Є й недатовані листи. Немає сумніву, що у нашому розпорядженні сьогодні є лише частина листування вчених. Напевно, мали місце втрати. Місце зберігання листів – у фондї 1235 "Грушевські – історики, філологи" в ЦДІА України у м. Києві [18].

Збірник листів М. Грушевського до К. Студинського містить 310 листів за 1894–1932 рр. з особистого архіву літературознавця. Знайомство двох учених розпочалося 1894 р. відразу ж по приїзді Грушевського до Львова.

Спроби групування листів за змістом, звичайно, малопереконливі, бо кожен лист містить кілька або й кільканадцять питань, тем. Однак можна виділити спільні тематичні групи. Простежуються, зокрема: а) наукові і науково-організаційні питання; б) видавничі справи; в) аспекти, пов'язані з навчанням; г) життя українських інституцій в Україні і за кордоном; д) контакти з ученими, письменниками та людьми інших професій; е) особисті та родинні справи.

Саме з переїздом у 1894 р. до Львова М. Грушевського розпочався найінтенсивніший розвиток НТШ. Цього ж року він очолив замість А. Вахнянина історично-філософську секцію НТШ. Саме тоді на пропозицію М. Грушевського було засновано Археологічну комісію НТШ, яку він же й очолив. Формально її було засновано 15 січня 1896 р., заступником став І. Франко,

а секретарем К. Студинський. До комісії також належали О. Борковський, О. Колесса, В. Коцовський, К. Левицький [2, с. 172–173].

Кирило Студинський поряд з М. Грушевським брав участь у студентському вічі 8 жовтня 1901 р., де постановлено за мету домогтися іменування українських екзаменаторів для всіх державних іспитів та заведення для українців українських друків – вписових карт, індексів, легітимацій тощо. У листі до О. Барвінського від 5 грудня 1901 р. К. Студинський описує участь М. Грушевського у заспокоєнні студентів і виступає на його захист: "Додам також, що поляки вказують на Грушевського, яко провокатора (Войцехівський сказав це публично, при Колессі), хоть Грушевський як найбільше був противний сецесії молодіжи. Прошу се евентуально вияснити міністрові, бо тут раді би вижертви Грушевського" [4, арк. 54–55].

У 1904 р. К. Студинський разом з Михайлом Грушевським та Іваном Франком пишуть листа до голови національно-демократичної партії Юліана Романчука, у якому висловили жаль за поведінку органів керівництва цієї партії щодо українських товариств народного напрямку, у яких вони працювали [20, арк. 1]. У тому ж році за ініціативи М. Грушевського було створено "Товариство прихильників української літератури, науки і штуки". Основним своїм завданням товариство вважало сприяти розвитку української культури і науки, підтримувати інтелігенцію з усіх українських земель, випуск періодичних і неперіодичних видань, організацію виставок, конкурсів. Першою справою стало заснування у Львові у червні-липні 1904 р. наукових курсів, одним із лекторів на яких був К. Студинський.

13 березня 1907 р. К. Студинський поряд з М. Грушевським заявив у сенаті, що домагався виділення існуючих українських кафедр в окреме автономне тіло в цілі утворення українського університету у Львові [13, с. 571–572].

У конфлікті, який виник у Товаристві 1913 р. К. Студинський підтримував М. Грушевського, радив йому не зрікатися головування у НТШ [1, с. 74]. Як бачимо з листа І. Джиджори до М. Грушевського від 25 листопада 1913 р., К. Студинський, якого до цього часу не можна було назвати прихильником Голови Товариства, дуже активно приймає участь у конфлікті: "У тій цілій прозі побіч нашого гуртка як певна навіть дуже зорганізована і здецинована сила появилася на горизонті кружок Студинського – себто залежні від него професори. Студинський останніми часами так дуже воєничо настроєний і так безоглядно стоїть за п.проф. (Грушевським – А.К.) що аж мені трохи дивно" [7, с. 27]. Як бачимо з подальшого змісту листа К. Студинському було запропоновано очолити НТШ, проте він відмовився, вважаючи, що М. Грушевський "може дати раду з управою такої інституції" [7, с. 27].

У листі від 10 січня 1914 р. до визначного історика К. Студинський пише: "Вам, Пане Професоре, раджу не ризигнувати з голови Товариства. Томашівський та другі члени "мафії", які редагували пасквіль проти Вас, вже попритихали. Ради Бога, не уступайте! Через рік можна буде скликати нові збори, а тоді дістанете виділ, який колод під ноги Вам не стане. Дуже прошу Вас, для добра Товариства, не уступати з становища голови!" [17, арк. 54]. Як бачимо, К. Студинський дуже високо оцінював роботу М. Грушевського на посаді голови НТШ.

Коли на основі публікацій М. Грушевського у 1916 р. проти нього було порушено кримінальну справу зі звинуваченням у державній зраді, було допитано університетських колег історика. Був допитаний, зокрема, і К. Студинський, який у своїх показаннях вказав, що відносно політичної діяльності М. Грушевського не може сказати нічого [9, с. 12–13].

Новий виток взаємовідносин між ученими розпочався коли К. Студинського обрали головою НТШ. Саме за рекомендацією М. Грушевського вже 22 травня 1924 р. К. Студинський був обраний позаштатним академіком на кафедрі давнього українського письменства історично-філологічним відділом, а 23 червня це обрання затвердило Спільне зібрання ВУАН [12, с. 48–49]. У рекомендації М. Грушевський підкреслює громадянську мужність К. Студинського: "Коли з початком 1919 р. польські власті зажадали від него присяги на вірність Польщі, котрій не признано тоді галицької землі, – він відказався від зложення присяги, за що його двічі ув'язнено та інтерновано в Паранові і Домб'ю під Краковом, де просидів півроку, відобрано платню і счеркнено з професорських каталогів" [15, арк. 6]. Також історик високо оцінив діяльність Кирила Студинського у НТШ: "Не можна не спинитись над деякими моментами по-за університетської діяльності проф. Студинського. Багато праці віддав він і віддає він організації наукової праці в українським науковим осередку Галичини – Науковим т-ві ім. Шевченка: довго був він заступником голови його минулого року (1923) вибраний головою, з незвичайною енергією працює над його духовним і матеріальним подвигненням з тяжкого становища, до якого привело його попереднє бурхливе десятиліття" [15, арк. 6].

Кругозір К. Студинського був надзвичайно широким, оскільки його хвилювали не лише місцеві галицькі проблеми, а й проблеми цілої України, яка в цей час переживала "голодні роки". Створений та очолений за кордоном М. Грушевським "Комітет допомоги голодній Україні" мав свій Крайовий комітет у Галичині, котрий очолював К. Студинський. Діяльність і співпрацю цих організацій можна простежити за листуванням М. Грушевського до К. Студинського.

На початковому етапі роботи Комітету М. Грушевський повідомляв К. Студинського про окремі адреси і людей, з якими можна співпрацювати в Наддніпрянщині. Такими зв'язковими, на думку М. Грушевського, були: Д. Левицький, І. Косак, Яр. Окуневський, І. Мар'яненко. К. Студинський налагоджує з ними добру співпрацю. Згодом М. Грушевський інформував К. Студинського про стан населення в Наддніпрянщині (на прикладі свого брата Олександра, який на той час працював професором університету в Києві). Також Грушевський радиться з К. Студинським, як краще розділити гроші між усіма регіонами Наддніпрянщини [8, с. 16, 17, 19, 35, 39, 63]. Комітет допомагав не тільки грошми, а пересилав одяг, взуття, збіжжя [8, с. 20]. Та найбільшою проблемою для Комітету був розподіл допомоги у регіонах, оскільки, крім Комітету, працювало ще кілька допомогівих організацій (Римський комітет, Празький комітет, Берлінський комітет). Одні люди отримували кілька посилок, а інші зовсім нічого. Через це Грушевський пропонував К. Студинському співпрацю Львівського Комітету з Віденським [8, с. 23]. Так, Віденський Комітет намагався переправити через Галичину в Наддніпрянщину 30 вагонів збіжжя, з невідомих причин поляки конфіскували його [14, с. 371].

Робилися також спроби забрати частину наукових кіл до Галичини, так у липні 1922 р. прибуло 10 осіб з Києва, 2 з Одеси [8, с. 25]. Для збільшення допомоги М. Грушевський пропонував відіслати І. Косака в Америку для збору коштів, але на це потрібно 150–200 доларів, і запитує, чи не надав їх би Львівський Комітет, проте через деякий час просить К. Студинського вислати свою людину в Америку для збору коштів.

У серпні 1922 р. Львівський Комітет встановив стосунки із Червоним Хрестом, що засвідчило його визнання [8, с. 28–30]. Завдяки листуванню між М. Грушевським

і К. Студинським та співпраці Віденського та Львівського комітетів відбувалася координація посилок і грошей, які відправлялися в Наддніпрянську Україну.

Про активну діяльність у цьому комітеті К. Студинського свідчать листи відомої письменниці Христі Алчевської, зокрема 6 листопада 1922 р. вона пише: "Надзвичайно зворушили Ви мене допомогою через АРА! Тепер люди можуть віддячуватись лише роботою задля рідної культури..." [6, с. 2].

У 1924 р. матеріальне становище українських науковців в УСРР значно поліпшується. М. Грушевський прийняв запрошення Української Академії Наук та переїхав до Києва. У тому ж році припинив свою діяльність "Львівський Комітет допомоги Голодній Україні". Проте його значення є надзвичайно важливим, оскільки галичани в скрутний час не залишили своїх братів на одинці з їхніми проблемами, попри відсутність власної держави, перебуваючи в не набагато кращому становищі. Великий внесок у діяльність комітету безперечно належить К. Студинському, про що неодноразово писав йому М. Грушевський: "За допомогою Великої України зробились те велике діло і ся свідомість повинна Вам вистарчити за всю велику працю і всі неприємності" [8, с. 101].

Обрання академіком ВУАН голови НТШ організаційно зміцнювало зв'язок між двома найавторитетнішими науковими інституціями українських земель, відповідало соборницькій ідеології М. Грушевського й частково реалізовувало його масштабний задум надати установам і діяльності Академії справді всеукраїнський статус.

Про цю стратегічну мету видатного вітчизняного історика стало відомо сталінським спецслужбам. Так, на початку червня 1929 р. керівництво Київського округового відділу ГПУ, характеризуючи ситуацію в ВУАН, зокрема, наголошувало: "Керуючись ідеєю Соборної України, Грушевський велику увагу приділяв зв'язку з галицькими ученими, зокрема, з головою Львівського "Наукового Товариства" Студинським й намагався провести останнього у штатні академіка ВУАН" [11, с. 141].

К. Студинський дуже цінував роботу свого видатного попередника на посаді голови НТШ, Михайла Грушевського, зокрема на ювілей історика у 1926 р. він виголошує промову такого змісту: "Сьогодні у 60 літ Вашого життя й 40 літ праці на полі української культури складаю Вам глибокий уклін, щиро подяку й сердечне бажання на дальшу дорогу життя. Геній української думки повів Вас на галицьку землю, де ви з печатю його духа почали орати занедбане поле. Щирою волею і сильною рукою, взявши кирму Товариства, Ви давали приклади велетенської запопадливості, незломної волі й великої безкорисності протягом 20 літ. У перетворене Товариство ім. Шевченка на Наукове вложили Ви свою молодість, свій спокій, свої глибокі знання, свою душу і свої нерви. Не тільки Товариство ім. Шевченка, але і український нарід Ви своєю плідотною працею ввели в сім'ю європейських народів. Коли ж Вам за Ваші заходи, за Вашу тяжку працю по дорозі Вашого життя кидаю колоди, терни і колючки, Ваша велика культурність веліла Вам нас не забувати, і Ви осталися добрим духом, сердечним приятелем, щирим порадником нашої інституції, здвигнутої Вашим світлим умінням і великим трудом. Різні тяжкі незгоди-вітри, бурі й людська злоба не знищили Вашої праці, очевидно, що підвалини були певні і кріпкі" [3, с. 75].

У 1927 р. К. Студинський разом з М. Кордубою, Ф. Колессою й О. Макарушкою репрезентували НТШ на відзначенні у Києві сторіччя з часу виходу збірки українських пісень М. Максимовича. М. Грушевський, у своєму вступному слові, так характеризує завдання перед даною комісією та місце у ній К. Студинського, як голови НТШ: "...Комісія Західної України" поставила своїм

завданням увійти в можливо живі і діяльні зносини з науковими установами і поодинокими ученими не тільки тих частин Західної України, які містяться в межах Української Радянської Республіки, але й тих що захоплені окупацією – польською, румунською й чеською. Сьому завданню політичні кордони і тяжкі, не полагоджені ще наслідки Світової війни ставили особливі труднощі. Але вони успішно поборюються завдяки живому спочуттю і співділанню в сім єднанню наукових сил обох частин нашої землі, що виявляє особливо наш західно-український науковий осередок – наша львівська безтитульна, але многозаслужена і славна в розвою української науки Західно-Українська Академія Наук – "Наукове Товариство імені Шевченка", котрої нинішній голова академик Кирило Осипович Студинський приймає безпосередню діяльну участь в організації занять Комісії Західної України – являється її фактичним співпроводником..." [10, с. 96].

К. Студинський брав активну участь у конфлікті між М. Грушевським з одного боку, та А. Кримським й С. Єфремовим – з іншого, – що загострився в жовтні-листопаді 1927 р., досягнув свого апогею навесні-влітку 1928 р. У цей складний час, напередодні й у процесі зміни академічного керівництва, у львівському "Ділі" з'явився допис К. Студинського з Києва, датований 3 травня 1928 р., під назвою "За Українську Академію наук". Аналогічний заголовок мала й велика стаття, вміщена у трьох числах львівського щоденника через тиждень після появи публікації К. Студинського. Останню статтю було підписано псевдонімом "Лівобічний", який поки що не вдалося розшифрувати. Безперечно, обидві ці публікації належали представникам табору М. Грушевського.

У дописі К. Студинського, загалом досить стриманому, попередній Президії ВУАН закидалося недостатнє залучення до постійної штатної роботи в Академії науковців із західноукраїнських земель та засилля у ній академіків-росіян й "малоросів" (тобто тих, хто, за словами голови НТШ, "нехтував українською мовою", будучи українцем за походженням). У статті були використані окремі матеріали "Висновків і пропозицій комісії НКО по обслідуванню Всеукраїнської Академії наук", які були підготовлені на початку 1928 р. за наслідками ревізії стану справ в Академії. У документі, зокрема, зауважувалося, що старим керівництвом ВУАН було "за-недбано притягнення українських наукових сил зі закордону, не звернено відповідної уваги до притягнення наукових сил з Галичини і цілої Західної України" [12, с. 152–153]. Надзвичайно цікаво те, що для чекістів не було сумніву: автором або принаймні інспіратором цих публікацій був Грушевський. "Виступ Студинського, – читаємо в одному повідомленні від 9 жовтня 1928 р. – виходив, зрозуміло, від всієї групи Грушевського і мав на меті зміцнення позицій саме цієї групи" [10, с. 76].

К. Студинський, виступаючи від імені НТШ на урочистих зборах 3 жовтня 1926 р., присвячених 60-річчю Михайла Сергійовича, підкреслив величезні заслуги ювіляра в українській історіографії, відзначив, що для історично-філологічної секції НТШ "Ви були ясным світлом і сонцем... Ви виховали цілий ряд учнів, які з вдячністю і тугою згадують ті часи Вашого світлого проводу" [22, с. 142]. У листі до М. Скрипника від 7 лютого 1928 р. К. Студинський писав: "Михайло Сергійович має в Галичині такі заслуги, а на Україні веде тепер таку величну працю, що я не можу не склонити перед ним і перед його організаційною роботою голови і не пристати до неї, хочби навіть довелось через те потерпіти" [16, арк. 10].

Високо оцінював К. Студинський і діяльність Грушевського на чолі Української Центральної Ради, вважаючи, що "... під його оком Україна вивує свою вла-